ТАҒАЙБЕК ҚЫМБАТ ТАЛҒАТҚЫЗЫ

8d04201-Құқықтану Білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін «Криминологическая характеристика жертв насилия в семье (по материалам города Алматы)» диссертациясына

АННОТАЦИЯ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Отбасындағы зорлық-зомбылық Қазақстанда жәбірленушілердің физикалық және психикалық денсаулығына, сондай-ақ отбасы мен жалпы қоғамның әл-ауқатына теріс әсер ететін елеулі әлеуметтік мәселе болып табылады. Сондай-ақ, тұрмыстық зорлық-зомбылық бірқатар әлеуметтік-экономикалық және мәдени факторлармен күрделене түседі, мысалы, экономикалық тұрақсыздық, жұмыссыздықтың жоғары деңгейі, сондай-ақ қалыптасқан патриархалдық дәстүрлер мен гендерлік стереотиптер. Бұл факторлар зорлық-зомбылыққа әкелетін отбасылық қақтығыстардың пайда болуы мен өршуіне қолайлы жағдай жасайды.

Сонымен қатар, отбасылық-тұрмыстық саладағы қылмыстың кідірісі жоғары болып қала береді, бұл отбасындағы зорлық-зомбылықтың нақты ауқымы ресми статистикадан едәуір асып түсетіндігін көрсетеді. Дағдарыс орталықтары мен сенім телефондарына жүгіну санының өсуі халықтың хабардарлығының артқанын, сонымен қатар мәселенің өзектілігінің сақталғанын көрсетеді.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауларында отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі проблемаларды шешудің маңыздылығы мен қажеттілігін бірнеше рет атап өтті. «Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, Әйелдерге қарсы тұрмыстық зорлық-зомбылық және жеке адамға, әсіресе балаларға қарсы басқа да ауыр қылмыстар үшін жазаны шұғыл түрде күшейту керек» [1].

«Қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейін төмендету үшін жүйелі шаралар қабылдау қажет. Осыған байланысты отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтарға тиімді қарсы іс-қимыл үлкен рөл атқарады. Бүгін азаматтар мен қоғам қайраткерлерінің әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық үшін жазаны қатаңдату қажеттілігі туралы өтініштері жиілеп кетті. Бұрын Мен мұндай құқық бұзушылықтарды қылмыстық жауапкершілікке тартудың орындылығын анықтауға нұсқау бердім» [2].

«Қоғамда ұзақ уақыт бойы отбасылық-тұрмыстық саладағы зорлық-зомбылықты криминализациялау мәселесі көтеріліп келеді. Құқық қорғау органдары бұл қадамның қажеттілігіне күмәндануда, өйткені олар мұндай құқық бұзушылықтардың анықталуының төмендеуіне әкеледі деп санайды. Бұл жерде де шындықтың бір бөлігі бар. Алайда, қандай жағдай болмасын, біз отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың көптеген жағдайларына

көзімізді жұма алмаймыз. Жанжалшылдардың жазасыздығы олардың қолдарын босатып, іс жүзінде олардың құрбандарын қорғансыз қалдырады. Менің ойымша, мұндай әрекеттер үшін жауапкершілікті күшейтетін уақыт келді. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендер қоғамды айыптаудан немесе біреудің қысымынан қорқуы мүмкін емес» [3].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық проблемасын тәуелсіз құбылыс ретінде бөлу оның кең таралуына, оған қарсы тұрудағы қиындықтарға және оның әкелетін ауыр зардаптарына байланысты. 2024 жылы полицияға тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы 100 мыңға жуық хабарлама келіп түсті. Олар бойынша 72 мың қорғау ұйғарымы берілді, сондай-ақ 16 мың сот шешімі шығарылды. Бұл тек ресми статистика. Ешкімді бей-жай қалдырмаған бірнеше резонанстық жағдайлар болды [4].

Мәселен, 2023 жылғы қарашада Қазақстанда резонанстық оқиға болды-Қазақстанның бұрынғы Ұлттық экономика министрінің жұбайын аяусыз ұрып-соғуы, оның өліміне әкеп соқтырды [5]. Бұл тұрмыстық зорлық-зомбылық әл-ауқат деңгейіне, біліміне, жасына, этникалық тегіне және дініне қарамастан қоғамның барлық салаларында жиі кездесетінін тағы бір рет дәлелдейді. Отбасылық зорлық-зомбылықтың басқа зорлық-зомбылық түрлерінен басты айырмашылығы-бұл жәбірленушімен жақын немесе туыстық қатынаста болған адамнан туындайды және бұл қарым-қатынас әдетте қауіпсіз болып саналады. Сонымен қатар, жәбірленушінің өзі зорлық-зомбылық көрсеткенге дейін зорлаушыны өзінің қорғаушысы және қолдаушысы ретінде көреді.

Қабылданған заңнамалық шаралар мен қоғамдық бастамаларға қарамастан, отбасындағы зорлық-зомбылық Қазақстанда елеулі әлеуметтік проблема болып қала береді. Нақты статистика көбінесе отбасындағы зорлық-зомбылық оқиғалары латенттігіне байланысты шектеледі, бірақ тіпті ресми статистика мәселенің айтарлықтай ауқымын көрсетеді.

Сонымен қатар, аталған мәселе зардап шеккендерге, олардың отбасыларына және жалпы қоғамға елеулі әлеуметтік-экономикалық әсер етеді. Бұған мүгедектік, медициналық шығындар, психологиялық және әлеуметтік көмекке деген қажеттілік және өмір сапасының төмендеуі жатады.

Алматы Қазақстанның ірі мегаполисі бола отырып, халықтың жоғары шоғырлануымен, күрделі әлеуметтік-экономикалық құрылымымен және қарқынды көші-қон процестерімен сипатталады. Бұл әртүрлі әлеуметтік мәселелерге, соның ішінде тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қолайлы жағдай жасайды.

Қазақстан Республикасы ІІМ Әкімшілік полиция комитеті төрағасының орынбасары Р. Зулхаировтың хабарлауынша, 2024 жылы Алматыда отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері бойынша ең көп өтініш түскен [6].

Мегаполис жағдайында отбасындағы зорлық-зомбылыққа стресстің жоғары деңгейі, тұрғын үй проблемалары, қаржылық тұрақсыздық, анонимділік және әлеуметтік оқшаулану сияқты нақты факторлар әсер етеді.

Сонымен қатар, Алматыда мәдени әртүрлілік байқалады, бұл құндылықтар мен дәстүрлердегі айырмашылықтар негізінде қақтығыстарға әкелуі мүмкін.

Отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу мен оған қарсы іс-қимылдың тиімді шараларын әзірлеу үшін Алматы қаласының ерекшеліктерін ескеру қажет. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының криминологиялық сипаттамаларын зерттеу халықтың ең осал топтарын анықтауға, құрбан болу факторларын анықтауға, сондай-ақ көмек пен қолдаудың атаулы бағдарламаларын жасауға мүмкіндік берді. Жоғарыда айтылғандар Алматыда тұратын құрбандардың әлеуметтік-демографиялық, психологиялық, экономикалық және мәдени ерекшеліктерін зерттеу мен есепке алуды қажет етеді.

Мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың заңнамалық базасы мен қызметіне қарамастан, отбасындағы зорлық-зомбылық құрбандарының алдын алу және қорғау шараларының тиімділігі жеткіліксіз болып қалуда. Бұл халықтың жәбірленушілердің құқықтары туралы хабардарлығының төмендігі, құқық қорғау органдары мен әлеуметтік қызметтер қызметкерлерінің біліктілігінің жеткіліксіздігі және ведомствоаралық өзара іс-қимылдың тиімді тетіктерінің болмауы сияқты бірқатар мәселелерге байланысты.

Отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін құқықтық базаны және құқық қолдану практикасын жетілдіру қажет. Жәбірленушілердің криминологиялық сипаттамаларын зерттеу заңнамадағы және құқық қолдану практикасындағы олқылықтарды анықтауға, сондай-ақ оларды жою бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл агрессорлардың жауапкершілігін күшейтуді, жәбірленушілердің құқықтарын кеңейтуді, сондай-ақ тиімді қорғаныс пен оңалту тетіктерін құруды қамтуы мүмкін.

Осылайша, диссертациялық зерттеудің өзектілігі алдын алу, қорғау және оңалтудың тиімді шараларын әзірлеу, сондай-ақ осы саладағы құқықтық база мен құқық қолдану практикасын жетілдіру үшін отбасындағы зорлық-зомбылық құрбандарын кешенді криминологиялық талдау қажеттілігіне байланысты.

Мәселенің әзірлену дәрежесі. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл жөніндегі жекелеген мәселелерді зерттеуге назар аударған шетелдік ғалымдар: М.И. Алиев, О.В. Баранова, В.А. Васильев, Н.И. Ветров, С.С. Володин, Я.И. Гилинский, И.В. Горшков, И.Ф. Жилин, Н.О. Зиновьева, С.В. Ильина, А.Н. Ильяшенко, А.Н. Ипьяшенко, А.Д. Красильников, А.В. Козаченко, И.С. Колесников, Е.Н. Котова, О.В. Ломакина, Д.П. Мальцева, Е.С. Меньшикова, Н.Ф. Михайлова, Р.Д. Шарапов, Д.А. Шестаков, Т.И. Шульга и другие. Сонымен қатар, отандық ғалымдар: З.Т. Абдукаримова, Е.О. Алауханов, Д.А. Баймагамбетова, И.Ш. Борчашвили, Р.Е. Джансараева, Б.Ы. Досмамбетов, Б.Т. Жумагулова, А.Р. Калиева, Е.С. Кемали, Е.К. Кусаинова, А. Оразбекова, С.М. Рахметов, Г.С. Садыкова, Ш.О. Себеков, К. Сураева, Г. Тленчиева және басқалар.

Диссертациялық деңгейде осы тақырыптағы кейбір мәселелерді келесі ғалымдар зерттеді: Зырянова Ю.В. «Кәмелетке толмаған отбасы мүшелеріне

қатысты зорлық-зомбылықтың криминологиялық сипаттамасы және оның алдын алу», Лимаренко Ю.С. «Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл », Медведская В.В. «Әйелдерді тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғаудың құқықтық негіздері», Самарай Л.В. «Агрессия отбасылық зорлық-зомбылық факторы ретінде», Филоненко Г.Н. «Отбасылық өмірде әйелдер жасаған қылмыстардың криминологиялық сипаттамасы және алдын алу», Блага А.Б. «Отбасындағы зорлық-зомбылық: криминологиялық өлшеу, анықтау, алдын алу»,. Крыжная Л.В «Отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстар: криминологиялық аспект» және басқалар.

Алайда, аталған зерттеулердің көпшілігі отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алудың әкімшілік-құқықтық аспектілеріне арналғанын және тұлғалардың жекелеген санаттарына қатысты екенін атап өткен жөн.

Демек, мемлекет қозғалысының таңдалған векторын ескере отырып, ұлттық заңнамаға өзгерістер енгізу үшін кешенді криминологиялық зерттеу жүргізу, өзекті болып табылады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық зерттеудің мақсаты Алматы қаласындағы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының криминологиялық сипаттамаларын кешенді зерттеу және осы негізде ұлттық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар мен осы саладағы құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігін арттыру бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Осы мақсатқа жету келесі міндеттерді шешу қажеттілігін анықтайды:

- отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық ұғымын, жай-күйін, құрылымы мен тенденцияларын қарастыру;
- тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының типологиясын зерттеу;
- отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған тұлғалар мен құрбандарды криминологиялық талдау;
- сталкинг құрбандарының әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларын зерттеу;
- отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы ұлттық заңнаманы және құқық қорғау органдарының құқық қолдану қызметін жетілдіру.

Зерттеу объектісі отбасындағы зорлық-зомбылыққа криминологиялық қарсы іс-қимыл саласында қалыптасқан қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы криминологиялық құралдар.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеу барысында келесі жалпы ғылыми әдістер қолданылды: диалектикалық, бұл тұрмыстық зорлық-зомбылықтың заңды сипатын және оның алдын алу үшін ІІО қабылдаған шаралардың өзара байланысын анықтауға мүмкіндік берді; талдау, оның көмегімен зерттелетін ұғымдардың тән белгілері анықталып, оларды саралау жүзеге асырылды; синтез, санаттардың мазмұнын ашуға, сондай-ақ аралық және жалпы қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік берген; дедуктивті және индуктивті әдістер тұрмыстық зорлық-зомбылықтың детерминанттары,

тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шаралары, тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаушы және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді; құрылымдық әдіс арқылы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ішкі құрылымының элементтері, оның тенденциялары түсіндірілді; жүйелік әдіс ішкі істер органдары олардың өзара байланысында қабылдаған тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың әртүрлі шараларын зерттеуге мүмкіндік берді.

Ғылыми ізденісті жүзеге асыру кезінде танымның бірқатар арнайы ғылыми әдістері қолданылды, атап айтқанда: техникалық-догматикалық, оның көмегімен зерттелетін ұғымдардың анықтамасы негізделген және тұжырымдалған; компаративистік, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын-алудың шетелдік тәжірибесін сипаттауға мүмкіндік берген; тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру үшін ұсыныстар дайындауды қамтамасыз еткен құқықтық модельдеу.

Зерттеудің эмпирикалық негізі:

- Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу Комитетінің мәліметтері;

- Алматы қаласының 2018-2024 жылдары соттары қараған отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы қылмыстар бойынша 82 қылмыстық істің материалдары;

- Алматы қаласы полиция департаментінің 2020-2024 жылдардағы отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстар жөніндегі талдамалық материалдары;

- Алматы қаласында тұратын және 2019-2024 жылдар ішінде сталкингке тап болған 111 жәбірленушіге арнайы әзірленген сауалнама бойынша сауалнама нәтижелері;

- сауалнамаға қатысушылар арасынан іріктелген 12 сталкинг құрбанымен сұхбат нәтижелері;

- 2018-2024 жылдар аралығында Алматы қаласының полиция департаменті мен дағдарыс орталықтарында тіркелген 17 сталкинг оқиғасының материалдары;

- басқа авторлар жүргізген отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы зерттеулердің жекелеген нәтижелері;

- отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы ұлттық және шетелдік заңнама.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы ұсынылған жұмыс Алматыда жасалған тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының криминологиялық сипаттамасын кешенді зерттеген дербес монографиялық зерттеу болып табылады..

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мыналарға негізделген:

- тұрмыстық зорлық-зомбылықтың барлық түрлерін, сондай-ақ отбасылық-тұрмыстық қатынастардағы зорлық-зомбылықтың негізгі элементтерін және оның салдарын қамтитын отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың авторлық анықтамасын тұжырымдау;

- мінез-құлық сипаттамаларына және Отбасылық қатынастардағы рөліне негізделген тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының алты түрін (оның ішінде он кіші түрін) анықтау және жүйелеу;

- әлеуметтік-демографиялық, психологиялық және оларға тән өзге де сипаттамаларды айқындай отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының және осындай зорлық-зомбылық жасайтын тұлғалардың криминологиялық портреттерін жасау;

- сталкинг құрбанының әлеуметтік-психологиялық портретін құрастыру;

- "Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы" Қазақстан Республикасының Заңына, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне және т. б. өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөніндегі ұсыныстарды тұжырымдау арқылы жүзеге асырылады.;

- "Отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстар бойынша сот практикасы туралы"Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қаулысының жобасын жасау арқылы жүзеге асырылады.

Жүргізілген зерттеу негізінде отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруға бағытталған жаңа теориялық ережелер мен практикалық ұсыныстар тұжырымдалды.

Қорғауға шығарылатын ережелер.

1. Тұлғаның отбасы мүшесіне немесе онымен отбасылық-тұрмыстық қатынастағы тұлғаға қатысты жеке адамның өміріне, денсаулығына, ар-ожданы мен қадір-қасиетіне қол сұғатын, дене, психикалық, сексуалдық немесе экономикалық, сондай-ақ басқа да құқықтар мен заңды мүдделер зиян келтіру қаупін төндіретін не туғызатын қасақана құқыққа қарсы әрекеті (әрекеті немесе әрекетсіздігі) деп түсінілетін отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың авторлық анықтамасы тұжырымдалған.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы заңнаманы жетілдіру, сондай-ақ құқық қорғау органдарының осы саладағы құқық қолдану қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 3-тармағына тиісті өзгерістер енгізу орынды.

2. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының авторлық типологиясы ұсынылды, оның ішінде құрбандардың алты түрі және олардың мінез-құлық сипаттамаларына және отбасылық қатынастардағы рөліне негізделген он кіші түрі бар:

1) ситуациялық-кездейсоқ құрбаны (ситуациялық-белсенді құрбаны, ситуациялық-пассивті құрбаны);

2) созылмалы виктимизацияланған құрбан (осал жәбірленуші, қорқытылған құрбан, дәрменсіз құрбан);

3) мүдделер қақтығысының құрбаны (проактивті құрбаны, пассивті қорғануы бар құрбан);

4) абайсыздық құрбаны;

5) арандатушы құрбан (жүйелі қорлаудың құрбаны; шекараны бұзатын құрбандар; девиантты мінез-құлықты жәбірленуші);

6) құрбан-агрессор.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының типологиясы тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесінің күрделілігі мен жан-жақтылығын көрсетеді. Құрбандарды типологиялаудың әртүрлі тәсілдері виктимизациялаудың құбылысын тереңірек түсінуге және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында көмек пен алдын-алудың тиімді стратегияларын жасауға мүмкіндік береді.

3. Әлеуметтік-демографиялық және психологиялық ерекшеліктерді қамтитын отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбанының криминологиялық портреті жасалды. Жүргізілген талдау отбасындағы зорлық-зомбылық әйел жынысының топтық құрбандығымен сипатталатынын көрсетті. Негізінен тұрмыстық зорлық - зомбылықтан зардап шеккен жәбірленуші-18 жастан асқан әйел, үйленген (бірге тұрады), жұмыс істейді, орта білімі бар және құқық бұзушымен бірге тұрады.

4. Әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық және моральдық-психологиялық ерекшеліктерді қамтитын отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық жасайтын тұлғаның криминологиялық портреті жасалды.

Әлеуметтік-демографиялық: 1) Жасы: 35-44 жас аралығындағы адамдар жиікездеседі (43.6%); 2) Отбасылық жағдайы: бойдақ/үйленбеген(39.8%) және ажырасқан (23.3%) адамдар санаты басым; 3) Әлеуметтік-экономикалық факторлар: балалық шақтағы толық емес отбасы: тек 28% толық отбасында өсті; жұмыспен қамтудың төмен деңгейі: шамамен80% уақытша қосымша жұмыс есебінен болған; қолайсыз отбасы: 20% алкогольді асыра пайдалану мен зорлық-зомбылық қалыпты болған отбасылардан шыққан; тұрғын үй мәселелері: 6% жатақханаларда, 20% ата-аналарымен бірге тұрады; 4) білімі: басым бөлігінде толық орта білім (43.6%), бірақ айтарлықтай үлесінде жоғары білімі бар (21.3%); 5) Жұмыспен қамту: жұмыссыздықтың жоғарыдеңгейі: еңбекке қабілетті адамдардың 48%жұмыс істемейді және оқымайды. Жұмысшылар арасында басым бөлігі әр түрлі жұмыспен айналысады (14.5%) және жұмысшы кәсіптерінің тұлғалары (12.8%); 6) Тұрғылықты жері: негізінен қала тұрғындары (74.7%).

Морально-психологиялық: 1) отбасындағы жағымсыз сипаттама: 70% отбасында теріс сипатталады;

тұрғылықты жері бойынша қанағаттанарлық сипаттама: көпшілігі зорлық-зомбылықты көршілерінен жасырады; жағымды немесе қанағаттанарлық сипаттама: көптеген адамдар жұмыста өздерін оң күйінде танытады; 2) агрессивтілік пен жанжал: 84.3% агрессивтілік, ашуланшақтық және жанжал көрсетеді; 3) денсаулық жағдайы және тәуелділік: алкогольді теріс пайдалану: 36.6% алкогольдік ішімдіктерді теріс пайдалану; есірткіні қолдану: 6.7% есірткі заттарын пайдаланады; 4) қылмыс жасалған кездегі жағдай: 51.4% – мас болған, 54.3% - ашу үстінде болған.

соттылықтың болуы: 34% бұрын әр түрлі қылмыстар үшін сотталған.

- мақсаттар: физикалық ауырсыну (79.8%).

Қылмыстық-құқықтық: соттылықтың болуы: 34% бұрын әр түрлі қылмыстар үшін сотталған;
мотивтер: кек (44.6%), немқұрайлылық(29.1%), өзін-өзі растау (13.8%);
мақсаты: физикалық акыртпалық келтіру(79.8%).

Осылайша, Алматы қаласында отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық жасайтын тұлға көбінесе 35–44 жас аралығындағы, үйленбеген немесе ажырасқан, орта білімді, жұмыссыз немесе біліктілігі төмен жұмыспен айналысатын ер адам болып табылады. Ол проблемалы отбасынан шыққан, ішімдікке бейімділігі бар, және күнделікті өмірде агрессивті мінез-құлық танытады. Сонымен қатар, мұндай адам өзінің зорлық әрекеттерін жасырып, жұмыс орнында өзін жағымды қырынан көрсетіп, жақсы әсер қалдыруы мүмкін. Зорлық-зомбылықтың негізгі мотиві — кек алу, ал мақсаты — физикалық ауыртпалық келтіру болып табылады.

5. Сталкинг құрбанының әлеуметтік-психологиялық портреті жасалды, ол әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларды (жынысы, жасы, білімі, отбасылық жағдайы, кәсібі, табыс деңгейі) және психологиялық ерекшеліктерді (эмоциялық жағдайы, өзін-өзі бағалауы, әлеуметтік бейімделуі, посттравмалық стресс синдромының (ПТСР) болуы) қамтиды. Сонымен қатар, портретте сталкингтің жәбірленушінің өміріне тигізетін әсері және сталкингке тән негізгі қауіп факторлары да сипатталған..

Сондай-ақ, сталкингке қарсы іс-қимылдың тиімділігін нормативтік бекіту және арттыру мақсатында Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне 115-1-бапты (Сталкинг) мынадай редакцияда енгізу ұсынылады:

1. Сталкинг, яғни жәбірленушінің психикалық жай-күйінің елеулі түрде бұзылуына немесе өмір салтының өзгеруіне әкеп соғатын тұлғаға немесе оның отбасы мүшелеріне қатысты ұдайы қудалау немесе мәжбүрлі мінез-құлық, қалаусыз назар аударудан, қадағалаудан, қудалаудан, қорқу сезімін тудырудан немесе қауіпсіздікке қауіп төндіруден көрінеді–

2. Жасалған дәл сол әрекеттер:

1) кінәліге көрінеу дәрменсіз күйде жүрген тұлғаға қатысты;

2) көрінеу кәмелетке толмаған тұлғаға қатысты;

3) екі және одан да көп тұлғаға қатысты;

4) адамдар тобы, алдын ала сөз байласқан адамдар тобы;

5) бірнеше рет;

6) қару немесе қару ретінде пайдаланылатын заттар қолданыла отырып;

7) кінәліге белгілі жүктілік жағдайындағы әйелге қатысты;

8) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып;

9) жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалана отырып, –

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, абайсызда жәбірленушінің өліміне немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соққан не қылмыстық топ жасаған әрекеттер, –

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 143-бабына (Ар-намысты, қадір-қасиетті және іскерлік беделді қорғау) қудалаушыны қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылыққа тартуға қарамастан, сталкинг арқылы келтірілген моральдық зиянға өтемақы талап ету құқығын регламенттейтін норма енгізілсін.

6. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сот практикасы туралы» нормативтік қаулысының жобасы әзірленді, ол осы саладағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі ұғымдарын түсіндіруді, аралас құрамдардың аражігін ажырату мен саралауды, зорлық-зомбылықтың жүйелілік өлшемдерін айқындауды түсіндіруді және т.б. қамтиды. (Қосымша А).

Алынған нәтижелердің практикалық мәні.

Зерттеу нәтижесінде алынған негізгі тұжырымдар мен қорытындылар төмендегі салаларда қолдануға болады:

- ғылыми-зерттеу жұмысында – құқық қорғау органдары тарапынан отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылға қатысты құқықтық мәселелерді әрі қарай ғылыми тұрғыда зерттеуге;

- оқу процесінде – отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылға байланысты пәндерді оқыту барысында, сондай-ақ осы тақырыптағы оқулықтар, оқу құралдары мен әдістемелік материалдарды әзірлеуде;

- заң шығармашылығында – отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу мен жетілдіруде;

- практикалық қызметте – полиция органдары мен олардың құрылымдық бөлімшелерінің қызметін жетілдіруде және оларға жүктелген міндеттерді тиімді орындау барысында.

Зерттеудің негізгі ғылыми нәтижелерінің сипаттамасы.

Зерттеу барысында қол жеткізілген ең маңызды нәтижелер төмендегідей:

1-нәтиже. Отбасылық-тұрмыстық (отбасылық) зорлық-зомбылықтың авторлық анықтамасы ұсынылды. Бұл анықтама бойынша, отбасылық зорлық — отбасындағы адам немесе тұрмыстық қарым-қатынастағы тұлғаға қатысты жасалатын қасақана құқыққа қайшы әрекет (немесе әрекетсіздік), ол физикалық, психикалық, жыныстық немесе экономикалық зиян келтіруі не соған қауіп төндіруі арқылы адамның өміріне, денсаулығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне, сондай-ақ басқа да құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтіреді.

2-нәтиже. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының авторлық типологиясы ұсынылды. Ол отбасындағы рөлі мен мінез-құлық ерекшеліктеріне негізделген 6 негізгі және 10 қосымша құрбан түрінен тұрады.

3-нәтиже. Отбасылық зорлық-зомбылық құрбанының криминологиялық портреті жасалды, ол әлеуметтік-демографиялық және психологиялық ерекшеліктерді қамтиды.

4-нәтиже. Отбасылық зорлық-зомбылық жасайтын тұлғаның криминологиялық портреті жасалды. Ол әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық және моральдық-психологиялық сипаттамалардан тұрады.

5-нәтиже. Сталкинг құрбанының әлеуметтік-психологиялық портреті жасалды. Ол әлеуметтік-демографиялық (жынысы, жасы, білімі, отбасылық жағдайы, кәсібі, табыс деңгейі) және психологиялық (эмоциялық күйі, өзін-өзі бағалауы, әлеуметтік бейімделуі, посттравмалық стресс синдромының (ПТСР) болуы) сипаттамаларды, сондай-ақ сталкингтің жәбірленушінің өміріне әсерін және оған тән негізгі қауіп факторларын қамтиды.

6-нәтиже. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі сот практикасы туралы» нормативтік қаулысының жобасы әзірленді.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығын негіздеу. Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы жаңа әрі маңызды нәтижелердің алынуымен сипатталады. Ғылыми тұжырымдар мен қорытындылардың жаңалығы зерттеушінің зерттеу мәселесіне көзқарасымен айқындалады.

1. Бірінші нәтижедегі ғылыми жаңалық — диссертант тарапынан отбасылық зорлық-зомбылық мәселесіне қатысты кең ауқымды теориялық мәселелерге талдау жүргізіліп, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың авторлық анықтамасы ұсынылды.
2. Екінші нәтиженің жаңалығы — отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарын анықтау және жүйелеу негізінде құрбандардың авторлық типологиясы жасалды. Ол мінез-құлық ерекшеліктері мен отбасындағы рөліне қарай алты негізгі түр мен он қосымша түрден тұрады.
3. Үшінші нәтиженің жаңалығы — отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарының әлеуметтік-демографиялық және психологиялық сипаттамаларын қамтитын криминологиялық портреті жасалды.
4. Төртінші нәтиженің жаңалығы — отбасылық зорлық-зомбылық жасаушы тұлғаның әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық және моральдық-психологиялық ерекшеліктерін қамтитын криминологиялық портреті әзірленді.

5. Бесінші нәтиженің жаңалығы — сталкинг құрбанының авторлық әлеуметтік-психологиялық портреті жасалды.

6. Алтыншы нәтиженің ғылыми жаңалығы — ізденуші тарапынан Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының "Отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі сот практикасы туралы" нормативтік қаулысының жобасы дайындалды.

Ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі.

Диссертациялық зерттеу Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың халыққа арнаған Жолдауларында айқындалған бағыттар аясында жүзеге асырылды, олар 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» Жолдауы, 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстан: заң және тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» Жолдауы, Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі Құқықтық саясат тұжырымдамасы (2021 жылғы 15 қазандағы №674 Президент Жарлығымен бекітілген), Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі Отбасы және гендерлік саясат тұжырымдамасы (2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Президент Жарлығымен бекітілген).

Зерттеу барысында алынған барлық ғылыми нәтижелердің теориялық және қолданбалы маңызы зор.

Теориялық маңыздылығы – бұл нәтижелерді оқу процесінде және алдағы ғылыми-зерттеу жұмыстарында пайдалану мүмкіндігімен айқындалады.

Қолданбалы бағыты – ізденуші ұсынған ұсыныстардың отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын алуға және осы салада құқық қорғау органдары қызметін жетілдіруге бағытталуымен ерекшеленеді.

Докторанттың әр жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы.

Ізденушінің жарияланған ғылыми мақалалары диссертациялық зерттеу тақырыбына және оның мазмұнына толық сәйкес келеді. Диссертациялық жұмыстың негізгі теориялық ережелері мен қорытындылары алты ғылыми мақалада көрініс тапқан: 1 мақала – Scopus базасына кіретін, 93-процентильдік көрсеткіші бар Criminology & Criminal Justice журналында жарияланған; 4 мақала – Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарда жарық көрген; 1 мақала – халықаралық конференциялар материалдарында жарияланған.

1. Tagaybek K., Dzhansarayeva R., Alaeva G., Apakhayev N., Turgumbayev M., Kevin M. Beaver Parental socialization and adolescent dating violence victimization // Criminology & Criminal Justice. – 2024. - P. 1-18.

2. Jansarayeva R.Y., Duzbayeva S.B., Taubayev B.R., Akbolatova M.E., Tagaibek K.T. Victimological apparatus for the study of intra-family violence // Хабаршы әл-Фараби. Заң Сериясы. - №3(103). – 2022. – Б.96-103.

3. Dzhansaraeva R., Duzbaeva S., Tagaibek K. Driving to suicide by domestic violence // М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясының ғылыми

еңбектері. - №3(76). – 2023. – Б. 232-237.

4. Akbolatova M.E., Tagaybek K.T., Sulaimbekova S.D. Domestic violence against the elderly: the hidden trouble of society // М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - №4(77). – 2023. – Б. 70-74.

5. Dzhansaraeva R., Akbolatova M.E., Tagaybek K.T. Victimological prevention of domestic violence // М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - №1(78). – 2024. – Б. 203-207.

6. Тағайбек Қ. Отбасындағы зорлық-зомбылық қылмыстарының әсері // «Криминальные угрозы современности и стратегии антикриминальной безопасности личности, общества, государства» (Жыл сайынғы Қайыржанов оқулары), 17 наурыз 2022 жыл. – Алматы: әл-Фараби ат. КазҰУ. - С. 206– 214.

Мақалалар ғылыми кеңесшілермен бірлесіп дайындалған: з.ғ. д., профессор Джансараева Р.Е., (PhD) философия докторы К. Бивером, және тағы да басқа ғалымдар. Әр жарияланым бойынша докторант Тағайбек Қ. мақаланың негізгі мазмұнын (талдау, негізгі қорытындылар), ал бірлескен авторлар: өзектілігін негіздеу және мәтінді жалпы түзетуді дайындады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Мемлекет Басшысының Қазақстан халқына Жолдауы 2 қыркүйек 2019 жыл «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» [электронды ресурс]. Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019 (жүгінген күні 05.04.2024).

2. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 16 наурыз 2022 жыл «Жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы» [электронды ресурс]. Кіру режимі:: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1 (жүгінген күні 03.04.2024).

3. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 1 қыркүйек 2022 жыл «Әділ мемлекет. Біртұтас ұлт. Гүлденген қоғам» [электронды ресурс]. Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2 (жүгінген күні 04.04.2024).

4. 2023 жылы Қазақстандағы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтан 69 әйел мен 7 бала қаза тапты [электронды ресурс]. Кіру режимі: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/69-jenschin-7-detey-pogibli-2023-godu-iz-za-semeyno-523795/ (жүгінген күні 05.01.2024).

5. Оразбекова А. Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі басқа елдермен салыстырғанда [электронды ресурс]. Кіру режимі: https://newtimes.kz/eksklyuziv/178802-problema-bytovogo-nasiliya-v-kazahstane-v-sravnenii-s-drugimi-stranami (жүгінген күні 11.05.2024).

6. Алматы тұрмыстық зорлық-зомбылық жиі орын алатын өңірлердің рейтингін басқарды [электронды ресурс]. Кіру режимі: https://www.nur.kz/incident/crime/2220591-almaty-vozglavil-reyting-regionov-gde-chashche-vsego-proishodit-bytovoe-nasilie/(жүгінген күні 12.04.2024).